

rusmir mahmutćehajić

o dizdarevoj knjizi
kameni spavač u vidiku
perenijalne filozofije

Čovjek, nebo i zemlja

U formalnom pogledu pjesništvo Maka Dizdara je post-tradicijsko. Ono je, međutim, kao umjetnička objava, prožeto perenijalnom mudrošću čiji su govornici sudionici bosanskog tradicijskog trajanja. Zato glasovi probuđenih spavača ostaju ne-shvatljivi izvan tradicijske mudrosti.

Knjiga *Kameni spavač* sadrži pjesme koje se na različite načine odnose na jave, snove i smrti ljudi koji su povezani sa stećcima, i to kao njihovi vlasnici, klesari i dijaci. Iako su glasovi iza i ispred tekstova različiti, njima Pjesnik kao govornik i pisar spaja stoljeća, određujući im hladnu i trpnu kamenitost kao izvor.

Svaki govor svjedoči šutnju onako kako mrtvi tekst objavljuje živog pisara. Dizdarevo govorenje jeste iz njegovog “sada”, ali ne i izvan usmenog prenošenja iz davnine do njegovog. Nije moguće poreći Dizdarevu uključenost u moćni tok usmene tradicije u njegovoj zemlji i njegovom narodu. Svaki odnos ljudi njegovog naroda prema slušanju, govorenju, pisanju i čitanju, označavan je *učenjem*. Slušanje i govorenje su ključni sadržaji tog učenja. Tekst je posve potčinjen učenju, koje traje u mnogim naraštajima kao pjevanje.¹ Dizdar priznaje svoju vezu s tim narodnim naslijeđem:

---

¹ O tradicijskoj usmenosti u bosanskom jeziku i njenoj uzajamnosti s drugim kulturama vidjeti Foley, *Traditional Oral Epic*. Temeljeći svoja istraživanja na zapisima Milmana Perryja i Alberta B. Lorda u Stocu 1933.-1935. godine, Foley tvrdi: “Stolačke pjesme, bilo da su pjevane, recitirane ili diktirane, sačinjavaju usmenu tradiciju u njenom najčistijem obliku, bez uobičajenih skretanja koja su neizbježna u svakome toku prenošenja.” (Navedeno djelo, 42.)

“Ja ne krijem činjenicu da nju [narodnu poeziju] radije oslušujem nego tekovine nekih novih ‘izama’.”² Pjesnikovo “oslušivanje” je, čini se, njegova veza s riznicom njegovog jezika. Srijeda jastva, a to znači Um, Duh ili Srce, daje jeziku neuništivi poredak.

Dizdareva se pjesnička objava spušta s više razine jastva u prenošenje od jednog do drugog naraštaja, od jedne do druge jave, od jednog do drugog sna, te od jedne do druge smrti. Java, san i smrt su u govorima i zapisima Spavača koji svjedoči³:

jer ja sam bil kako vi sada jeste
a vi ćete biti kako sada jesam ja
 (“Zapis na dvije vode 2”)

Svako bivanje je sada ili samo neki od njegovih tragova u prošlosti. Koliko god Dizdar bio ili ne bio svjestan tih tragova govora u kojem mu je spuštена njegova pjesnička objava, “sada” je upravljalo njime u slušanju, govorenju i pisanju. Tome slijedu – slušanje, govorenje i pisanje – odgovaraju smrt, san i java. Svako dospijeće u život je obznanjenje Živog. Povratak Živom je umiranje u svemu osim u Njemu. Ono što se običnom čovjeku čini java, u kojoj se jastvu njegova volja pričinja neovisnom i dovoljnom, nije ništa do san koji je skriven u privid. Kada čovjek usnije, njegovo jastvo više nije u prividu jave. Ono je tada u zbilji sna, bez slobodne volje i obmane. Iz lažne jave neusnulosti čovjek uzlazi ili se budi u snu, kada je njegovo jastvo neovisno o prividu moći, pa tako i slobodno u svome odnosu s Nevidljivim. Čovjek u ovome životu spava, pa kada umre probudi se.⁴ Uzlaženje je, prema tome, od privida prema Zbilji na putu čovjekovog povratka Miru kao svome izvornom zavičaju. To je vjera Marijinog sina Isusa, koji kaže: “Iako ja svjedočim sam za se, moje je svjedočenje valjano, jer ja znam odakle sam došao i kamo odlazim.”⁵ Slijedeći to znanje Spavač veli:

Nisam bio ni drvodjelja ni ribar ni vodonosac iako
Nikad nisam jeo lipov krst ni kršćavao vodom
Moja nada je prst u stubu svjetlosti

² Dizdar, *Kameni spavač/Stone sleeper*, 199.

³ Taj iskaz je čest dio natpisa na bosanskim grebnim kamenima. Vidjeti, npr., Bešlagić, *Leksikon stećaka*, 117.

⁴ Imam ‘Ali kaže: “Ljudi spavaju, pa kada umru, probude se.” (U ‘Ajlūni, *Kashf al-khafā ‘ammā ishtahara min al-ahādūh ‘alā alsina al-nās*, 2:374)

⁵ *Ivan*, 8:14.

Moja svjetlost je u nadi
 Ona je vjera u koju ja vjerujem
 Ta što nema imena
 (“Brotnjice”)

Vjeru bosanskih krstjana osporavale su sve susjedne crkve.⁶ Mak Dizdar postavlja tu oprečnost kao odnos nespina i badaca, na jednoj, i Spavača sa svojim snovima, na drugoj strani. Na taj način je posvjedočen ili potvrđen poredak obznanjenja Bića u spuštanju od Suštine i Jednosti prema mnoštvu. Snu je dodijeljena viša razina od jave. Spavač poručuje nespinama koji ustrajno nastoje uništiti vjeru “što nema imena”:

Ništeći njegove prave pojave
 Utvrđuješ ti
 Upravo tako
 Njegove
 Jave
 I
 Njegove
 Sne

(“Poruka”)

Svi glasovi Spavača su o tome povratku ili ozbiljenju čovjeka u svome jastvu. Tek na osnovi uvida u sveti nauk moguće je tumačiti pjesnikove znakove u njihovoj zbiljnoj svjetlosti. Sunce – najveći znak u obzorjima, jer označava pristup Umu u ukupnosti postojanja – ostavlja duboke i složene tragove u bosanskoj historiji, kao i svakoj drugoj:

Ono zasuka rukave i preora zemlju duboko
 dok ne stiže do njene utrobe i njenog srca
 (“Sunce”)

Počelo Sunca, kako je to odraženo u bosanskom naslijeđu, jeste ključ za uzajamnost *Kamenog spavača* i Svetog predanja. Najvidljiviji znak koji to pokazuje jeste Knjiga, koju Bog spušta preko Svojih vjesnika – jedna Knjiga u vječnosti, ali s brojnim objavama u vremenima i jezicima. Spuštanje nije tok

⁶ O gledanju Rimske crkve na bosanske krstjane vidjeti u Kniewald, “Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima.” O odnosu istočnih crkava prema bosanskim krstjanima vidjeti Solovjev, “Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu”; isti, *Vjersko učenje Bosanske crkve*.

izvana prema unutarnjosti, već obrnuto. Knjiga svojom porukom razlučenom u govor i zapis dopijeva u svijet iznutra, iz Uma ili Srca. Nju u govor snosi Sveti Duh. Ona je vazda prvo u govoru pa tek potom, ali ne i nužno, u svome zapisu. Bjelina njezine hartije označava Svjetlost Uma, beskonačnu i vječnu, ali pokazanu u slovima zapisa, i to ne preko njihove crnine, nego preko beskonačnih vijenaca Svjetlosti oko svakog od njih.

Savršeni čovjek je u izravnoj vezi s Umom. On je u osi svijeta. Njegovu razinu postojanja posve prožima Sunčani Stub kojem odgovara sedmo nebo ili sedma zraka ili svijet iza svijeta. U palome čovjeku ta veza je izgubljena, ali postoje načini njezinog ponovnog pronalaženja ili uspostavljanja. Sve što je izgubljeno može biti i nađeno. Iako su tragovi otišnuti znakom Sunca i izloženi opasnosti da budu zaboravljeni u neprestanom obrtanju razaranja i obnove, oni nikada nisu posve izbrisani; oni bi to bili da se, prema Spavačevim riječima,

...vascijelim svojim bićem ne grijemo još
Od onih davnih njegovih zlatnih i toplih dlanova
(“Sunce”)

Ta dvojina između Savršenog čovjeka i onog palog pokazuje se kao oprečnost između uspravnosti, to jeste uzlaženja prema Jednosti, i položenosti, to jeste lutanja u mnoštvu. Prvome odgovara Srce, a drugome mozak. Vezu između njih moguće je prikazati uzajamnošću Sunca i Mjeseca; oboje su nebeske svjetiljke, ali drugo je to samo primanjem ili prenošenjem svjetlosti prvog:

Ono što je istina za Sunce i Mjesec, istina je i za srce i mozak ili, bolje reći, za sposobnosti kojima odgovaraju ta dva organa i koje oni simboliziraju, to jest intuitivnoj umnosti i razumnoj ili diskurzivnoj umnosti. Mozak, budući da je organ ili sredstvo razuma, zapravo ima jedino ulogu “prenosnika” i, može se reći, “preoblikovatelja” (...). Umna intuicija može biti nazvana nadljudskom, budući da izravno sudjeluje u općoj umnosti. A pošto prebiva u srcu, to jeste u samom središtu bića, gdje je i njegova tačka doticanja s Bogom,

umna intuicija prožima to biće iznutra i osvjetljava ga svojim zračenjem.⁷

Svjetlost je znak znanja. Sunčeva svjetlost predstavlja izravno znanje, ono iz Čistog Uma, a mjesечеva svjetlost predstavlja odraženo znanje, ono razumne sposobnosti, pa je zato uvjetno i nepostojano. Pjesnik za Mjesec kaže:

Ureži njegov znak u mekoj bjelini miljevine
kako bi mogao što vjernije upiti u sebe sliku
Svoje neizrecive boli i nade

(“Mjesec”)

Čovjek jeste vazda između nizine i uzvišenosti, između boli i nade. Njegova veza sa Slikom vodi ga prema izvornoj Svjetlosti ili Duhu koji su u njegovoj srijedi. A ta izvorna, nestvorena i nestvorljiva srijeda jeste prvo pokazanje jednosti u Umu i Svjetlosti Hvaljenog. Urezivanje njegove slike u mehkoći miljevine je ljudska težnja da bude premoštena razdvojenost dubine i njene zamračenosti, Srca i svijeta sa svim njegovim obzorjima. Čovjek time kani otkriti sebe u izvornoj savršenosti kojoj ga usmjeravaju i bol i nada.

Istinska narav znanja umotana je u tajanstvo i nije dostavljiva samo riječima. To ne znači da je znanje nečitko u svome pokazanju, jer ono sija u ljudskom poretku u skladu sa strogim zakonima. Međutim, tek u Srcu znanje i bivanje postaju istovjetni; izvan tog središta, nepristupačnog mišljenju, svako opažanje je slijepo za istinsku narav svog predmeta.

Mehkoća miljevine koja tu oznamenjuje nestalnost ljudskog postojanja i razuma jeste, također, i obrnuti znak trajnosti Milosti i Mira. *Bol* je nezaobilazno osjećanje promjenljivosti, a *nada* ga slijedi kao obrtanje razlučenja u Jednost. Tako, odražena svjetlost, u svjedočenju svog izvora, označava nadmoć Čiste

⁷ Guénon, *Symboles de la Science sacrée*, 400-401. Uzajamnost Uma i raz-Uma je ključ za shvatanje bosanskog jedinstva u razlikama. Religijske forme su sredstva transcendentne suštine. One mogu djelovati jedino kao konačne primateljice Beskonačnog. Ako bude zaboravljeno da su religijske forme neotuđivi simboli suštine, religijska mnoštvenost se pokazuje kao “horizontalna” i svjetovna karikatura “vertikalnog” i duhovnog vidika “transcendentne jednosti religija”. Gledajući s tradicijskog stanovišta, takva se mnoštvenost ne može pokazati kao počelno osnovana skladnost. Ovdje valja navesti Isusove riječi: “Loza koju nije zasadio Otac bit će, budući da se nije primila, iščupana i uništena”. (*Thomas, Logia 40*)

Umnosti nad njezinim razumskim odrazom. Onaj koji omogućuje da se odraz ponovno spoji sa svojim izvorom, biću da nađe svoj prauzor, jest “to što je vrlo dobro”⁸ ili, drukčije rečeno, Hvaljeni kao Svjetlost i Božji Poslani.

Hvaljeni je Božji vjesnik. Kao takav, on je svakome čovjeku njegova najviša mogućnost ili izvorna savršenost. Ali, kako čovjek može znati Hvaljenog kao vjesnika svoje najviše mogućnosti?

Na to pitanje Bog odgovara preko Mojsija: “Kada vjesnik govori u ime Gospoda, pa to ne bude i riječ se ne ispuni, onda je to riječ koju Gospod nije kazao.”⁹ Za te lažne vjesnike Isus kaže: “Prepoznat ćete ih po njihovim rodovima.”¹⁰ Vjesnik je utjelovljenje vijesti koja mu je dostavljena: događa se šta on kazuje. Mogućnost da pjesnik primi vijesti na isti način kao i vjesnik potvrđuje Hvaljeni.¹¹

Vjesništvo je okončano u ovom vremenskom krugu. Ali to ne znači i okončanost pjesništva i lažnog vjesništva. Ključno pitanje je: “Kako poznati pjesnika koji ne govori istinu?” Na to pitanje Bog odgovara preko Hvaljenog: “Lutaju svakim dolom, i govore ono što ne čine.”¹²

Lažna vjesništva i pjesništva su neizbježni sadržaji čovjekovog bivanja u svijetu. Njegovo ozbiljenje pretpostavlja razlučenje lažnog od istinitog. Čovjek može graditi slike svoje jave. Ta građenja su vazda odraz stanja njegovog jastva. Ali on nikada ne može graditi slike svog sna. Sve te slike sna su ili lažne ili istinite, ali vazda dobivene. Istinu nije moguće oponašati, pa je Vjesnik u snu Spavača to što on vidi. A Spavač kazuje iz zbilje svog sna, iz veze njega mrtvog s njegovom javom. Na Spavačevom slušatelju je da u njegovim pjesmama kao odrazima snova traga za Hvaljenim kao svojom najvišom mogućnošću.

Čovjek koji je poput pregrade između dva mora, nadpojedinačnog svijeta prauzora i svijeta pojava u oblicima, ili koji je most među njima, ima dvije strane. Prva ne ovisi o pojedinačnosti, niti o jeziku, a druga se pokazuje u posebnoj pojedinačnosti

⁸ *Postanak*, 1:31.

⁹ *Ponovljeni zakon*, 18:22.

¹⁰ *Matej*, 7:16.

¹¹ Vidjeti Mahmutćehajić, *Preko vode*, 107-110.

¹² *Kur'an*, 26: 225-26.

i naročitom jeziku. Neovisnost prvog o drugom ne znači neovisnost drugog o prvom. Sve što vidljiva i oblikovna strana ima ovisi posve o Nevidljivome. Ta pregrada ili taj most može se pokazati u mnoštvu imena i oblika, u svakome vremenu i svugdje, ali nikada ne iznevjerujući svoju prvu i sadržavajuću bit.

Zemlja i nebo su znakovi te razdijeljenosti. Njima u svijetu ljudske pojedinačnosti odgovaraju tijelo i Duh. Onako kako su između zemlje i neba raspoređene sve pojave postojanja ili svi znakovi u obzorjima, tako su u ljudskome jastvu sve njegove mogućnosti raspoređene između tijela i Duha. Ozbiljenje ljudskosti pretpostavlja metafizički uvid u sve razine Bića i poistovjećenje s njima. Ta neiscrpna razlučenost Jednog u mnoštvu kazuje o uzroku i svrsi stvaranja, pa tako i čovjekovom putu ili otkrivanju njegove izvorne savršenosti preko znakova u obzorjima i jastvu. Sve što je u nebesima i na zemlji, kao i sve što je među njima, nije odvojivo od ljudskog jastva. To sve neprestano podsjeća na izvornu savršenost srijede ljudskosti kao i izvora i utočišta svih putova.

Kad god se uzima neko od pokazanja razlučenosti i čovjekovog položaja mostara u njoj, naprimjer nekog vjesnika, znaku se, kao jedinom, dodjeljuje više nego što on jeste; time se, među vanjskim i unutaršnjim svijetom, uspostavlja razdvojenost. Posljedica toga je čovjekovo gubljenje upućenosti od zemlje prema nebu ili od tijela prema Duhu. A kada je čovjek neupućen u znanje Jednosti, on luta u mnoštvenosti. Moguće je znati o putu “Što dolazi/ S lijeva/ Ili/ Zdesna”, koji vodi “Sa sjevera/ Ili/ Juga”, putevima “Iz korjena zemlje gdje se zgusla tmina”, ili “iz bezmjernih visina”. I s takvim znanjem čovjek ostaje bez znanja o tajnovitome Jastvu, koje se otkriva jedino nakon dosegnuća izvora što prebiva iza šest mjera svih obzorja. Spavač potvrđuje to znanje putova kojim je dospio tu gdje jeste, pa se pita:

Sada sam tu

Bez sebe

Gorak

Kako svom izvoru

Da se vratim?

(“Zapis o izvoru”)

To pitanje o spoznanju sebe pronalazi svoje iskaze u svakome dobu i svakome jeziku. Njegovo polazište je suočenost s kamenom, s mrtvim površima, za koje Spavač veli:

Trebalo bi se odkameniti
i proći bez osvrtnja kroz kamenu kapiju
ovog kamenog grada

(“Dažd”)

Kamen jest zgusnuće trpnosti i hladnoće. On prima otiske čovjekovog osjećanja metafizičkih i kozmoloških obzorja. Sve što primi, približava smrti kao drugom licu ljudskog “sada”. Odkamenjenje i prolaženje kroz kapiju kamenog grada jeste sjećanje ili nalaženje srijede jastva, vraćanje iz progonstva. Na to otkrivanje srijede jastva kao Duha i vječnog zavičaja podsjećaju obredi klanjanja i kolanja kao i nauk koji obuhvata i javu i san i smrt.

Okretanje od straha prema Svetome hramu, središtu tajanstva sebe, započinje od poznanja da je svaka pojava kolo ili vrtnja oko istine svoje stvorenosti. Na to upućuje i južnoslavensko predanjsko kolanje, koje, kao i ono derviško, predstavlja vrtnju svih pokazanih oblika oko njihovog izvanvremenog i izvanprostornog jednog i istog središta. Kolatelji preko kola mogu dosegnuti različite stupnjeve u ozbiljenju pojedinačnog postojanja ili otkriti Duh kao svoju nestvorenu i nestvorljivu srijedu.

Na putu primicanja središtu tri su stupnja odlučna: prvi - poistovjećenje sa središtem stanja kojem pojedinačno biće pripada, u spoju između obličnih i nadobličnih mogućnosti očitovanja; drugi - poistovjećenje sa središtem svih očitovanih stanja, obličnih i nadobličnih, gdje ona uranjaju u Opće Biće; i treći - poistovjećenje s Potpunošću, gdje je beskonačnost mogućnosti, očitovanih i neočitovanih, počelno rastvorena u Najvišoj Zbilji.

Jastvo koje uzlazi preko ta tri stupnja na početku uspostavlja svoju voljnu vezu s Mirom. A ta veza je vazda s malim znanjem o Savršenom, pa je snaži ljubav za Saznato. Zato jastvo ne može pristati na dovoljnost bilo kojeg znanja koje ima u svojoj razlučenosti na saznavatelja i Saznavanog: ono hoće da bude to što zna ili potpuno ujedinjenje s Voljenim. Voljeni će se putniku neprestano pokazivati svojom ljepotom u svakome znaku, ali nikada posve i nikada na okamenjen način.

U prostoru to je označeno krstom s čovjekom u njegovom središtu. Ma gdje i kada bio, prostor se pred čovjekom proteže u beskonačnost, a oprečnost tome širenju jeste povratak ili sabiranje. Jednako je s protezanjem prostora desno i lijevo, te gore i dolje. Ta tri pravca sa šest smjerova stječu se u jednoj jedinoj tački, njihovom presjecištu. Ta tačka jeste počelo prostornog razvoja, ali je sama neprostorna. Njoj simbolički odgovaraju uzvišeno pero, sedma zraka, uski prolaz i sjećanje. Dosežu je svi oni u čijoj se sadašnjoj neprekinutosti stječu prošlost i budućnost.

Premošćenja pojedinačnog središta i Središta, pojedinačnog *sada* i Vječnosti svjedoče da nema zbilje osim Zbilje, pa zato ni *ja* osim *Ja*. To je oslobođenje od privida dvojine u ljudskom uzvratu na Božije pitanje: “Nisam li Ja vaš Gospod?” Taj uzvrat je odgovor: “Jesi, doista mi svjedočimo!”¹³

Tako vrtnja kola oko jednog i jedinog središta, dok kolatelji otkrivaju Jastvo preko kretanja, odgovara sili koja vuče prema unutarnjosti, privlačnosti izvora, na zemaljskoj razini.

Koliko kola od dola do dola
 Koliko bola od kola do kola
 Kolo do kola od bola do bola
 (“Kolo bola”)

Iz tog središta, kojem su okrenuti ljudi bola u svojoj spušte-
 nosti u dolinu ili najnižu nizinu, izvire vrelo ili raste loza. Loza i nje-
 zine rozge označavaju skladni rast i obnavljanje, povezujući svijet
 šest mjera sa svijetom koji ima svoj izvor u Jednosti i Miru sedmog
 neba. Opetovanim nadolaženjem i povlačenjem udisaja i izdisaja,
 punina Jednosti biva obznanjena u svjetovima Bića i uvjetnosti.
 Zato je loza znak čovjekovog nadlaženja uvjetnosti preko svjedo-
 čenja Jednosti, i to preko savršenog čovjeka, o kojem Spavač kaže:

Ovdje je prisutan onaj
 Koji po vjernom očitovanju reče
 Az esam loza istinia a otac moj je vinogradar
 I vsaku rozgu na meni a ploda ne da ja ću odsjeći
 Al onu koja rađa da polje bude bolje
 Da slađi dar i plod veći
 Čistim

¹³ Isto, 7:172.

Vi već ste čisti slovom istim koje vam glagoljah
 Bacite zato tvari svoje u oganj ovog plama
 Budite tako u meni a ja ću svakako u vama
 Kao u onim što sam od iskonu koje voljah
 (“loza i njene rozge”)

Tim riječima Pomazanog ocrtan je neizmjenjivi postupak obnavljanja saveza stvora i Stvoritelja: “Ja sam pravi trs, i moj je Otac vinogradar. On sijee svaku mladice na meni koja ne rađa roda, a pročišćava svaku koja rađa rod, da rodi više roda. Vi ste već čisti zarad riječi koju sam vam rekao: Ostanite u meni i ja ću ostati u vama! Kao što mladica ne može sama od sebe, ako ne ostane na trsu, roditi roda, tako ni vi, ako ne ostanete u meni. Ja sam trs, a vi ste mladice. Tko ostane u meni i ja u njemu, rodi mnogo roda: jer bez mene ne možete ništa učiniti.”¹⁴

Pomazanikovo *ja* nije zasebno, budući da on ne govori po sebi. Ono je znak koji svaku pojedinačnost povezuje sa Središtem ili pregrada između dva mora, gorkog i slatkog. To je veza očitovanog i neočitovanog s Umom, a preko njega i s Jednošću. Zato Pomazani može ukazati na tu Jednost Središta u mnoštvu svjedočenja: “Kada dođe Hvaljeni¹⁵, kojega ću ja poslati od Oca, Duh istine koji izlazi od Oca, svjedočit će za me. I vi ćete svjedočiti, jer ste od početka sa mnom.”¹⁶

Ukupnost postojanja koju označavaju nebesa i zemlja i sve što je među njima sabrana je u čovjeku. Kada je ta ukupnost razvijena, njena potpunost je dosegnuta u stvaranju čovjeka. Sve što je rasprostranjeno u svjetovima kao makrokozmosu sabrano je u čovjeku kao mikrokozmosu. Ne može biti makrokozmosa bez mikrokozmosa, niti mikrokozmosa bez makrokozmosa. Bez čovjeka bi svi svjetovi bili bez svrhe.

A bez svjetova čovjek ne bi bio podsjećan na Hvaljenog kao svoju najvišu mogućnost. Bez svjetova njegova savršenost ne bi bila stalno prisutna i otvoren put od najniže nizine prema

¹⁴ *Ivan*, 15:1-5.

¹⁵ U prijevodu riječi Pomazanog u grčki stoji *Paráklētos* (“pozvani uz”), što se najčešće prevodi kao *Branitelj* ili *Utješitelj*. Od najranijih vremena čitanja tog prijevoda naglašavana je i mogućnost da tu izvorno stoji *Periklytos*, čemu u aramejskom jeziku - a upravo njime je govorio Pomazani - doslovno odgovara *Mawḥamana* (“Mnogo hvaljeni”); u arapskome tome odgovara *Muḥammad*.

¹⁶ *Ivan*, 15:26-27.

najljepšoj uzvisini. Svjetovi i sve pojave u njima spuštene su ili rasprostranjene preko Uma iz Jednosti. Njihovo sabiranje ili povratak Umu i Jednosti je u čovjeku koji je ozbiljen svjedočenjem da nema jastva do Jastva. Nebo neprestano podsjeća čovjeka na tu njegovu izvornu uzvišenost i mogućnost da se u njoj i ozbilji. Spavač sa svojim vidikom između nizine jave i visine smrti kaže:

U nizu triju sila u svijetu snage stuba svjetlosti zrače
 Sunce, mjesec i savršen čovjek snage su makrokozma
 On i djevica i um sred njih snage mikrokozma znače
 Da carstvo nebesko je u nama treba da se zna
 Da carstvo nebesko je van nas
 Neka se spozna

(“vijenac”)

Sunce, Mjesec i Savršeni čovjek označavaju slijed: Bog kao Svjetlost i Svjetljenje kao prvo Njegovo obznanjenje, primanje Svjetlosti i njeno prenošenje, te sabiranje i davanje svega što je pokazano kroz razine svjetljenja od punine do ništosti. Suncu kao znaku Uma u vanjskome svijetu odgovara On – Bog, nema Boga do Njega; a Njega ne obuhvaćaju ni nebesa ni zemlja, obuhvaća ga srce Njegovog vjernog roba.¹⁷ Mjesecu odgovara savršeni primatelj Svjetljenja ili Riječi; to su Hvaljeni kao Poslani i Djeva kao čista primateljica; njima Sveti Duh snosi na srce Riječ, pa je Djeva predaje svijetu kao Pomazanog, a Hvaljeni kao Učenje. Savršeni čovjek je suma sveg stvaranja rasprostrtog u svjetovima, a Um je to isto kao početak prije razlučenja i kao kraj nakon povratka ili sabiranja. Ta tri stuba svjetlosti su pokazana u obzorjima vanjskog svijeta i ljudskog jastva da bi preko njih bilo jasno da je On Istina.

Cijelo Spavačevo govorenje je pjesništvo iznijeto iz grebnih kamenova i nasuprot njih. Na taj je način, preko svetih zapisa i svih prostranstava djevičanske prirode, obuhvaćen raspon umjetnosti od kamenih oblika do glazbe govora. Stećci i njihove oblikovane površi odgovaraju prostoru, a pjesničko govorenje vremenu. Zapisi na kamenim površinama spajaju

¹⁷ Bog kaže preko Hvaljenog: “Mene ne obuhvataju ni Moja zemlja ni Moja nebesa, ali Mene obuhvata srce Moga voljenog roba.” To je predanje često navodeno u sufijskim tekstovima. Daje ga i al-Ghazali u svome djelu *Ihya’ ulūm al-dīn*. Vidjeti Chittick, *The Sufi Path of Knowledge*, 107.

prostor i vrijeme preko čitanja i slušanja. Čovjek nastoji učvrstiti u prostoru i vremenu svaki od svojih doticaja s ljepotom i dobrotom, te blaženošću i svetošću. Oni mu neprestano izmiču, povlačeći ga iz svakog stanja kao niskog prema višem. To je otkamenjivanje i prolazak kroz vrata neba.

Spavač kazuje svoju pjesmu. Njegov govor je objava smrti preko sna. Taj govor je iz potpunog mira, ali okrenut djelovanju. Ritam i rime tog Spavačevog govorenja su glazba iz njegove nestvorene unutarnjosti. Kada je on svjestan te glazbe, nebo je njegov zavičaj i svojina, kuća iz koje se iselio i u koju se želi vratiti. Prolaženje glazbe kroz prostor je brzo i neučvrstivo. U njoj je prisutan Voljeni, pa Ga čovjek nastoji zapamtiti preko svojih slika, kipova, kuća i gradova kao otjelovljenja glazbe.

Vanjskosti otjelovljenja čovjekovih slušanja podsjećaju gledatelja na iskustva koje je imao i njegovu volju da mu se ona ponavljaju. U svojim obredima čovjek se uključuje u kolanje oko Središta da bi povezao prostor i vrijeme. Formu predstavlja tijelo kolatelja. Njegovim kretnjama, kao odnosu sa Središtem, odgovara broj. Središte je metafizička ništost ili ne-Biće koju potvrđuje Jednost. A neizbrojivo mnoštvo pojava potvrđuje Jednost. Čovjekovo meso odgovara materiji, a život u njemu energiji. Kolanje na taj način uključuje protegnuće Središta, ili prostor sabran u ljudskoj tjelesnosti, i vrijeme u kretnjama, koje su ponavljane u rasporedu spuštenom iz Neizrecivog Središta. Na taj način su jastvo i svi svjetovi obznanjenje Jednosti kojoj se vraćaju i zemlja i nebo i sve što je među njima, zajedno s čovjekom kao njihovom sumom.

Tovraćanje svega jednom i istom, uz privlačnost razdvojenih sudionika – mnoštva sa svim njegovim pojedinačnostima, na jednoj, i jednosti kao počela svega, na drugoj strani – nije ništa drugo do ljubav. I nema ni istinskog vjesništva niti istinskog pjesništva ako ne svjedoče ljubav kao put povratka svega Jednom i Istom Voljenom, Koji Se objavljuje u svemu i to, vazda i svugdje, tako da to sve vazda i svugdje nestaje otkrivajući Njegovo Lice.

Čežnju za povratkom izvornoj mogućnosti ljudskog jastva ili za ozbiljenjem u njoj, koja se čuje iz Spavačevog govora, naznačuju vrata na Gradu Znanja. Čovjekova prisutnost na zemaljskoj

razini pokazana je Gradom. On mu omogućuje da razluči trg i vinograd, to jeste zemlju i nebo. Među njima su uska vrata:

Ovdje smo još uvijek samo steći gosti
 I trebalo bi već jednom preći u krug svjetlosti
 Kroz neka uska vrata trebalo bi se vratiti
 Iz tijela ovog golog u tijelo vječnosti
 Kada se doskitah u ovo veće kasno
 On mi reče a da ga ne pitah
 Ja sam ta porta i kroz nju uđi u mene jako ja u tebe
 On tako reče al gdje su usta brave gdje prst pravog ključa
 za vrata u stepeništa goruća?

(“vrata”)

To je poziv Gradu. Pomazani veli: “Ja sam vrata. Ko uđe kroza me, izbavit će se.”¹⁸ A Naviješteni i Očekivani, koji jeste Hvaljeni, Grad Znanja, “neće”, kako svjedoči Pomazani, “govoriti sâm od sebe, već će govoriti što čuje i objavit će vam buduće”.¹⁹ On dolazi kao donositelj radosne vijesti i kao zakletvom obećani.²⁰

Gospodar, Bog vječno Jedan i Isti, zove ljude u Svoj vinograd: “Carstvo je nebesko slično domaćinu koji izade rano ujutro da najmi radnike u svoj vinograd.”²¹ Besposleni radnici na trgu bivaju zvani od početka dana, od granuća Sunca do njegovog zalaska. “Tako će posljednji biti prvi, a prvi posljednji: jer mnogo je zvanih ali malo odabranih.”²² Odzivanje je presudno za ozbiljenje ili nalaženje izgubljenog. Oglušenje o poziv ničim ne može biti opravdano, jer nema jastva do Jastva.

Ostavi zato oca i majku ostavi brata i sestru
 Oslobodi se svijeta prezri njegov svijet
 Ostavi grad na ishodu ostavi grada na zapadu
 Izgradi grad u sebi okreni lice svom gradu
 Jer je vrijeme blizu

(“vijenac”)

Kada čovjek prihvati taj poziv, on ozbiljuje gledanje Jednog u Jednom. Znakovi u obzorjima pronalaze se u istosti sa

¹⁸ Ivan, 10:9.

¹⁹ Isto, 16:13.

²⁰ Vidjeti *Kur'an*, 5:19.

²¹ *Matej*, 20:1.

²² Isto, 20:16; 22:14.

znakovima u jastvu. A vrijeme se skraćuje, tako da odabrani budu izbavljeni. Kako početak postaje udaljeniji, a kraj sve bliži, razlučenje između trga i vinograda biva dublje i sve više svedeno na trg. Mnoštvo i kretanje, svojstva trga, zamračuju obzorja, a Jednost i Mir, svojstva vinograda, postaju ljudima trga sve nejasniji i dalji. Nebeska vrata sve su dalja a poricanja znakova sve opsežnija.

Oni koji su nemarni za žurbe i priredbe po trgovima, koji se odzivaju pozivu Vinogradara, sve jasnije znaju usud grada odvojenog od njegove nevidljive srijede ili trsa.

Čovjekovo izvorno stanje jeste bivanje u Vrtu. Savršenost tog bivanja određuje nepovredivost ili nejestivost plodova drveta u središtu. Povreda tog središta uzrokuje čovjekovo dospijeće na zemlju, gdje je savršeni sklad Vrta raspršen i skriven u njegove brojne oprečnosti. Sa svoje najljepše uzvisine čovjek slazi do svoje najniže nizine. U tome novom stanju on se okreće tragovima Vrta, pa ih obilježava u podizanju grada kao podsjećanja na svoj izgubljeni zavičaj.

Stvaralačka riječ ostaje jedna, iako raspršena u mnoštvo iskaza. Ona je izvor svega, ali i njegov utok. Zato se preko rijeke svijeta, od mnoštva prema Jednosti, od gnjeva prema Milosti, od boli prema Blaženosti, od smrti prema Životu, prelazi Riječju. Njome se jastvo iz razlučenosti svijeta vraća svom Izvoru, ali i otječe prema Ušću. Čekanje Riječi da se pojavi u svijetu pokreće jastvo prema novini i izvornome Sjaju koji je u njemu oduvijek i zauvijek.

Krst je znak Uma pokazanog u svijetu. U bosanskome svetom predanju, tako moćno objavljenom u Spavačevom govoru, mnoštvo je primjera koji to svjedoče. Jedan od njih povezan je s tumačenjem šestog i sedmog stavka *Otvoriteljice* (prva sura *Kur'ana*):

Uputi nas uspravnim putem,
putem onih koje si usrećio
ne onih na koje si gnjevan,
i ne onih zalutalih!

Uspravnome putu odgovara gornji krak krsta; to je strmi put Uma i Duha koji vodi uspravno od zemlje prema nebu, od tijela prema Duhu. On odgovara Sunčanome stubu i Sedmoj

zraci. Njime čovjek uzlazi prema svojoj srijedi ili ujedinjenju. Cilj toga puta je sreća ili blaženost. Put onih na koje Se Bog gnjevi označen je donjim krakom krsta; to je put od površi zemlje prema njenom zgusnuću i tminama, prema paklu, to jeste stanju duše koja izgara u opiranju njezine prividne volje Božijoj Volji. Položenim kracima odgovara zapletenost u svijetu, stanju onih koji su izgubili svoj put, pa tumaraju tražeći središte, jer je izgubljena razlučenost neba u sedam neba, a zamračena mnoštvenost razina bića.

Drugi primjer tumačenja krsta je onaj Djevičinog svjedočenja, kada je, zanijemjevši pred potvarama zalutalih, prstom pokazala na svoje čelo, potom na desno pa lijevo rame, a onda na trbuh. Taj njen znak u bosanskome svetome naslijeđu tumačen je ovako: To što je iz Uma sišlo Uspravnim putem - kako svjedoče anđeo s desne i anđeo s lijeve strane - u utrobu jeste Božja Riječ i Duh. Taj znak u sebe uključuje odjek iz riječi objavljenih od Boga preko Njegovih anđela: "O Merjemo, Bog te je izabrao i očistio, i odabrao nad ženama svih svjetova. O Merjemo, budi poslušna svome Gospodu, ničice padajući i klanjajući pred Njim."²³

Čovjek je vazda između najniže nizine i najljepše uzvisine, pa tako i s mogućnošću lutanja prostranstvom tog "između", ili još nižeg spuštanja, ali i s mogućnošću uzlaženja, povratka ili ozbiljenja. Ta mogućnost je u svakom čovjeku, pa je njeno svođenje na neki vanjski događaj ili s njime povezanu vlast, na neko "ti" u vremenu, pokrivanje zbilje svakog "sada". Na najpoznatijem kamenom krstu bosanskih krstjana prikazan je čovjek s podignutom desnicom i spuštenu ljevicom, čovjek u sirotinjskom haljetku. Ne poziva li on tako iz svog sna i svoje smrti ljude Isusovim glasom? Spavač kaže:

Ni život ni smrt ne pripada meni
 Ja sam samo onaj koji je u sjeni
 Onog što mu smrt ne mogaše ništa
 Onog što pretoči se u stub
 Sunčani

(“sunčani Hristos”)

²³ Kur'an, 3:42-43

Stub Sunčani je ime za Um i Duh. Njime je java prevedena u san, a san u smrt svega osim Njega u Njegovoj riječi: “Pouzdam se u Živog, koji ne umire, i hvaljenjem slavi Njega!”²⁴

Iz tog Središta, očišćenog srca, proistječe glas koji obuhvaća sve što je pokazano, da bi ga ponovno povezao s Najvišim Počelom, kako i Spavač kazuje:

Ali smo netom čuli neke nove riječi
 Ali smo eto čuli takve nove riječi od kojih
 I kada su tiho rečene vasseljena ječi
 Riječi o božijem prstu u sunčanom krstu
 O gradu što valja ga sazdati u nama
 O vinogradaru i njegovom vinogradu
 O lozi plemenitoj i njenim vitim rozgama
 Čuli smo riječi o žrecima i vječitim vijencima
 O nekim uskim vratima pred našim trudnim nogama
 Čuli o skrivenosti vinoj onih u debelim togama
 O logama krvi što ih istraga crna proliva
 Uz križ i kalež uz palež i pseći lavež
 (“bbbb 5”)

Neizbrojivo mnoštvo riječi vraća se Riječi preko Hvaljenog kao Donositelja radosne vijesti i Navještenog u predpostojanju svim vjesnicima.²⁵ On je milost svjetovima²⁶, lampa koja svijetli²⁷, moćne čudi²⁸ i najljepši primjer²⁹. On je taj grad “što valja ga sazdati u nama”. Preko njega se primalo i vraćalo hvaljenje u svim svjetovima. On je onaj o kojem Svemogući kaže: “Moja kazna - koga hoću pogađam njome; a Moja milost obuhvaća sve, i odredit ću je za svjesne i one koji daju čistinu, i doista vjeruju u Naše znakove, one koji slijede Poslanog, Vjesnika ljudi, kojeg nalaze zapisana u sebe u Tori i Evandelju, koji im naređuje časno a zabranjuje nečasno, dopušta im dobro a zabranjuje nevaljalo, i oslobađa ih njihovih tereta i okova koji su na njima. Oni koji vjeruju u njega i štite ga, i pomažu mu, i slijede svjetlost spuštenu s njime - oni su sretni.”³⁰

²⁴ Isto, 25:58.

²⁵ Vidjeti *Kur'an*, 3:81.

²⁶ Isto, 21:107.

²⁷ Isto, 33:46

²⁸ Isto, 68:4.

²⁹ Isto, 33:21.

³⁰ *Kur'an*, 7:156-57.

Iz tog Grada koji je slika Vrta, onog izvornog i krajnjeg stanja čovjeka, u kojem se zbiva svjedočenje i zaboravljanje da nema jastva do Jastva govori Hvaljeni, prevodeći od znakova hvaljenja prema Hvaljenom kao Izvoru i Ušću.

On tako toplo i meko govoraše
 Kao kad blagodetna proljetna kiša romoraše
 U pusti kakvoj kroz mrak mrkli i gusti
 Na obali slanog mora kao u hramu
 Na cesti kao na maslinovoj gori
 Kad nigdje još zlatne zrake kad nigdje glasa
 Ni pijetlu navještenom ni bilo kakvoj hori

(“bbbb 8”)

To što on kazuje svojim ustima spuštено mu je na Srce iz Uma, u punoj pokornosti Onom Koji ničem nije sličan, niti i sa čim usporediv, ali vazda i milostan i blizak:

Govoreći tako ja vam ne govorih sam od sebe ništa
 To što vam glagoljah samo je moje tijelo i moja pišta
 Ja rekoh vam riječ od drugog što je stekoh
 Ja rekoh riječ tek onoga
 Koji je kroz mene
 Rekao

(“bbbb 10”)

Svi putevi svijeta vode čovjeka pojedinačnom utrnuću ili Jastvu; utrnuće jastva je njegovo ozbiljenje u Jastvu. To je razlog čovjekovog dolaska u svijet i putovanja kroz njega prema Miru kao izvornoj i krajnjoj kući ljudskosti. Samo onaj koji postane posve prazan od svega mimo Punine može primiti Nju, pa tako saznati ono što voli i zavoljeti ono što zna. A vijesti donesene s putovanja uvijek podsjećaju na ono što je bilo na početku. Putovanje je i dolazak i povratak, i spuštanje i uzlaženje. Da čovjek prođe taj put, da sazna zemlju kao mjesto iseljenja iz neba, te u sedam nebesa vidi znak uzlaska u sebi, potrebno mu je podsjećanje kao najveće blago ili kao oslobođenje od privida:

(Na putu zadanom između zraka i mraka
 Na putu tvoga znaka
 Sumnjen i
 Smušen

Ponovo se vraćam
 Duboko
 U sebe
 Srušen)
 (“bbbb 12”)

Bibliografija

- ‘Ajlūnī, Ismā‘īl b. Muhammad al-, *Kashf al-khafā ‘ammā ishtahara min al-ahādīth ‘alā alsina al-nās*, Bayrūt: Muassasat al-Risāla, s.a.
- Bešlagić, Šefik, *Leksikon stećaka*, Sarajevo: Svjetlost, 2004.
- Chittick, William C., *The Sufi Path of Knowledge: Ibn al-‘Arabi’s Metaphysics of Imagination*, Albany: State University of New York Press, 1989.
- Dizdar, Mak, *Kameni spavač/ Stone Sleeper*, prijevod Francis R. Jones, Sarajevo: Did, 1999.
- Foley, John Miles, *Traditional Oral Epic: The Odyssey, Beowulf and the Serbo-Croatian Return Song*, Berkeley: University of California Press, 1993.
- Ghazālī, Abu Hamid al-, *Ihya’ ‘ulum al-din*, Cairo: Matba’at al-Amirat al-Sharafiyya, 1908-09.
- Guénon, René, *Symboles de la Science sacrée*, Paris: Gallimard, 1962.
- Kniewald, Dragutin, “Vjerodostojnost latinskih izvora o bosanskim krstjanima”, *Rad Jugoslavenske Akademije znanosti i umjetnosti*, 270 (1949): 115-276.
- Mahmutćehajić, Rusmir, *Preko vode: Uz pjesmu Maka Dizdara “Modra rijeka”*, Zagreb/Sarajevo: Antibarbarus/Buybook, 2007.
- Solovjev, Aleksandar, “Svedočanstva pravoslavnih izvora o bogumilstvu na Balkanu”, *Godišnjak istorijskog društva Bosne i Hercegovine*, 5 (1953): 1-103.
- _____, *Vjersko učenje bosanske crkve*, Zagreb: Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti, 1948.
- Thomas, *The Gospel According to*, translated by A. Guillaumont et al., Leiden: E. J. Brill, 1976.